

עולם כמנהגו נוהג

פרשנות דבר ה' מתוך המציאות

מבוא

אחת מהשאלות הגדולות שמטרידות לאורך כל הדורות את האדם המאמין היא השאלה האם הקב"ה 'שמח' בעשייה שלי? האם אני הולך בדרך הנכונה? או שמא כל דרכי בטעות יסודה. אחת מדרכי הבדיקה האפשריות, לכאורה, היא בדיקה האם יש חרון אף אלקי או שמא 'עולם כמנהגו נוהג'. הבעיה היא שאמירה כזו יכולה להיות כלי שרת בידם של רשעים - אחת האמירות החריפות של הרשעים בעולם היא 'דרכנו מצליחה, סימן שאין עלינו כעס אלקי (או לחילופין שאין אלקים)', וכדברי ירמיהו: "צִדִּיק אֶתָּה ה' פִּי אָרִיב אֵלֶיךָ אֵף מִשְׁפָּטִים אֲדַבֵּר אוֹתָךְ מִדוּעַ דָּרְךָ רָשָׁעִים צָלְחָה שְׁלוֹ פֶלֶ בְּגִדֵי בְּגָד" (ירמיהו י"ב, א).

כדי להדגים את הבעייתיות שבשימוש העובדה שעולם כמנהגו נוהג כדרך בדיקה נשתמש בדברי חז"ל על דו-שיח בין אחאב לחיאל בית האלי, שבו טוען אחאב שבני חיאל לא מתו על בניית יריחו אלא במקריות שהרי הוא, אחאב, לא מקיים את דברי ה' ביד משה, ולא קורה לו כלום, אז ק"ו שלא קללת יהושע היא הגורם למות בני חיאל (דברי רב ודברי תלמיד):

ארז"ל¹ כאשר מתו בני חיאל בית האלי הלכו אחאב ואליהו לנחמו ואמר אליהו לחיאל שמתו בניו בדבר קללת יהושע והשיב אחאב ומדוע לא יקום קללת משה רבו שאמר ועבדתם אלוקים אחרים וכו' ועצר את השמים (דברים י"א) והלא כולם עובדי כוכבים ואין הגשמים נעצרים מיד קפץ אליהו ונשבע שיעצור טל ומטר.²

1. המקור הוא סנהדרין קי"ג. הבאתי את המצודות כי במקור הדו שיח בארמית.

2. מצודות דוד, מלכים י"ז, א.

אליהו מגיב על דברי אחאב בעצירת טל ומטר כדי להראות לאחאב שיש שינוי בעולם לרעה בגלל מעשיו. בחיבור זה ננסה לבחון האם ניתן להסיק משהו על 'הסכמת' הקב"ה עם מעשינו לאור העובדה שהעולם לא שינה ממנהגו.

א.

ת"ר: לפי שראה אדם הראשון יום שמתמעט והולך, אמר: אוי לי, שמא בשביל שסרחתי עולם חשוך בעדי וחוזר לתוהו ובוהו, וזו היא מיתה שנקנסה עלי מן השמים, עמד וישב ח' ימים בתענית [ובתפלה], כיון שראה תקופת טבת וראה יום שמאריך והולך, אמר: מנהגו של עולם הוא, הלך ועשה שמונה ימים טובים, לשנה האחרת עשן לאלו ולאלו ימים טובים, הוא קבעם לשם שמים, והם קבעום לשם עבודת כוכבים... ת"ר: יום שנברא בו אדם הראשון, כיון ששקעה עליו חמה, אמר: אוי לי, שבשביל שסרחתי עולם חשוך בעדי ויחזור עולם לתוהו ובוהו, וזו היא מיתה שנקנסה עלי מן השמים, היה יושב [בתענית] ובוכה כל הלילה וחזה בוכה כנגדו, כיון שעלה עמוד השחר, אמר: מנהגו של עולם הוא, עמד והקריב שור שקניו קודמין לפרסותיו, שנאמר: ותיטב לה' משור פר מקרין מפריס (ע"ז ח.).³

שני הסיפורים הללו על אדם הראשון מעלים שאלה לגבי המסקנה של האדם הראשון מכך שמנהגו של עולם הוא. ישנן שתי אפשרויות לבאר את מסקנתו:

ההוא אמינא שהעולם הולך להיחרב אינה נכונה.

לא רק שהעולם לא הולך להיחרב כי זה מנהגו של עולם, אלא שיש הוכחה מכך שעולם כמנהגו נוהג שהקב"ה סלח לאדם הראשון.

לכאורה מהעובדה שאדם הראשון מקריב קורבנות ומראה שמחה עצומה נראה שהאפשרות השנייה היא הנכונה, אך לחילופין ניתן להבין שהקרבנות הקורבן היא כאות תודה על כך שההוא אמינא של אדם הראשון נתבטלה. שאלה זו לא ניתנת להכרעה גם לאור מקורות נוספים בהם מופיע הסיפור (אדר"נ נוסח א' פרק א', מדרש שוחר טוב תהילים מזמור צ"ב וכן בילקוט שמעוני תהילים רמז תת"ב).

3. מופיע גם בירושלמי ע"ז פרק א' הלכה ב', אם כי שם החשש של אדם הראשון הוא שונה - אדם הראשון חושש מהנחש עקב קללת האלקים.

מאדם הראשון נפתח פתח לדיון כללי בשאלה האם 'עולם כמנהגו נוהג' מאפשר לומר שמסכימה דעת עליון עם דעתנו. מקור אחד שהבאנו לעיל הוא הוויכוח בין אחאב לאלהיו. יש לשים לב שקנאתו של אלהיו גרמה לעצירת הגשמים ולא ההנהגה האלקית. מדוע אכן הקב"ה לא גרם לעצירת גשמים בימי אחאב, ובכלל - האם הקב"ה מעניש רשעים מייד או לאחר זמן? תשובה לשאלה זו טמונה, לדעתי בדברי המשנה בע"ז:

שאלו את הזקנים ברומי: אם אין רצונו בעבודת כוכבים, למה אינו מבטלה⁴? אמרו להן: אילו לדבר שאין צורך לעולם בו היו עובדין היה מבטלו, הרי הן עובדין לחמה וללבנה ולכוכבים ולמזלות, יאבד עולמו מפני השוטים? אמרו להן: א"כ, יאבד דבר שאין צורך לעולם בו, ויניח דבר שצורך העולם בו! אמרו להן: אף אנו מחזיקין ידי עובדיהן של אלו, שאומרים: תדעו שהן אלוהות שהרי הן לא בטלו (ע"ז ג"ד:).

מהמשנה עולה שעקרונית היה הקב"ה 'רוצה' להאביד את הע"ז, אך כדי שלא יבואו לידי חורבן העולם הוא נמנע מכך. מדוע אינו מאביד את מה שלא פוגע בעולם? כי אז יאמרו שהע"ז לשמש ולירח היא אלוקות ממש כי עובדה שאינה נאבדת מן העולם.

במילים אחרות: הקב"ה מנהיג את עולמו כך שהעובדה שעולם כמנהגו נוהג והע"ז קיימת אינה מורה על אמיתות הע"ז. אם נרחיב את הכלל נאמר שהעובדה שעולם כמנהגו נוהג לא מלמדת אותנו על הסכמת הבורא עם מעשינו. לרעיון זה ישנה השלכה הלכתית רחבה בשאלת מידת האחריות של הפוסק לחטאי רשעים, והצורך לשנות הלכה למען לא יחטאו רשעים. ע"מ להדגים זאת נציג שו"ת של בעל הציץ אליעזר. הציץ אליעזר דן בשאלה האם לערוך ברית מילה בשבת, למרות שברור שבעלי השמחה יחללו שבת או שמא עדיף לדחות הברית על מנת שלא יחטאו בחילול שבת:

וזאת תשובתי בעה"ת... עלינו לדעת כי בבואנו להביא את השאלה בכור מבחן ההלכה עלינו מן ההכרח להתגבר על רגשי לב ונפש ולכוון את מחשבותינו שיהיו נתונים ומשועבדים למשכן - השכל - הרוחני, ומשם נקח לעבוד את ד' לדלות מי - דעת ולאסוקי בע"ה שמעתתא אליבא דהלכתא לדעת את הדרך אשר נלך בה והמעשה אשר יעשון... אבל בנידוננו הרי המדובר ל"ע ברשיעי העוברים על מצוות ד' ותורתו ומחללים בתמידות את השבת ואשר מתוך זה יבואו גם בשמחת מילה דגן לחלל ג"כ את השבת

4. דוגמה תנכ"ית לאיבוד הע"ז בגלל אי רצון ה' היא דגון שנפל מפני ארון ה' בספר שמואל א'.

כפי הרגלם... ואת החילול עושים רק גלל כן משום דבהפקירא ניחא להו ללכת אחרי שרירות לבם לנוחיותם ולנוחיות המסובים, וא"כ הרי כידוע תקנתא לרשיעי לא עבדינן למיעקר משום הפקרותם וקלות דעתם מצות - התורה, ואין העבירה שלהם יכולה לכבות את המצוה, ובכגון דא אמרינן עולם כמנהגו נוהג ורשעים המקלקלים יתנו את הדין.⁵

לאור הדברים הללו, אם נחזור לאדם הראשון ונאמר שאכן טענתו הייתה שה' סלח לו כי עולם כמנהגו נוהג, הרי שאדם הראשון הוא טוען כטענות הרשעים, ואכן המהר"ל בחידושי אגדות על הגמרא בסנהדרין שאדם הראשון 'מושך בעורלתו היה' (סנהדרין ל"ח:) מבאר כך:

כי הערלה הוא כסוי וסתימה והבדל, וכך משמש לשון ערלה בכל מקום שהוא לשון סתימה והבדל. ולפי פירוש זה כי סבור היה כי העולם התחתון הוא נוהג על פי טבעו כאשר ברא הש"י שיהיה העולם נוהג, ולכך ראוי שיהיה האדם ערל כמו שבראו הש"י ערל. ודבר זה הפך מצות המילה כי לכך צוה המלה ביום ח', כי מספר שבעה הם כנגד שבעה ימי בראשית שהוא עולם הטבע, והמילה היא על הטבע ולכך היא ביום השמיני שהעולם הזה נוהג אף שלא בטבע... ואדם הראשון היה מסלק עצמו מזה שהוא הפועל והמושל על הטבע, והיה מוסר עצמו תחת הטבע לומר כי עולם כמנהגו נוהג. ולכך לא אמר שלא היה רוצה למול רק שהיה מושך בערלתו, כי היה מוציא עצמו מן רשות הש"י והיה מושך בערלתו.

מדברי המהר"ל עולה שאדם הראשון אכן מסר עצמו תחת הטבע וראה בטבע את הבורא, וטענתו הייתה שהנה הטבע סלח לי! אילו היה אדם הראשון מאמין שהבורא הוא מעל הטבע, לא היה סומך ידו לומר שנמחל לו חטאו בגלל שהטבע כמנהגו נוהג. אם כבר נגעתי בדברי מהר"ל, אסקור גם את פרשנותו של המהר"ל למימרא 'כל האומר הלל בכל יום הרי זה מתרף ומגדף' (שבת קי"ח.):

והטעם שראוי שיהיה העולם נוהג כמנהגו מדותיו יתברך אמת, ואם לא היה זה שהעולם נוהג על מנהגו של עולם אם כן מדותיו יתברך אינם אמיתיים ח"ו כי הרשעים ועובדי ע"ז בטובה ואלו הצדיקים בצרה, אבל עניין הזה מפני שהעולם נוהג כמנהגו ולפיכך אין הקב"ה מאבד הע"ז מן העולם, וכך אמרינן

5. שו"ת ציץ אליעזר חלק ו, סימן ג.

במסכת ע"ז (נ"ד): והגומר הלל בכל יום נראה שהוא אומר שבכל עת הקב"ה מנהיג עולמו בדרך נס, ואם כן למה הצדיקים בצרה והרשעים בטובה ואינו מאבד הע"ז מן העולם וא"כ חס וחלילה אין ביכולתו וזהו חרוף וגידוף... אבל האומר הלל בזמנה אומר שהעולם נוהג כמנהגו רק בזמנים מיוחדים ולדבר מיוחד לא לכל דבר משנה הטבע רק העולם כמנהגו נוהג והקב"ה מחדש ניסים בזמן מן הזמנים וזהו שבח לו.⁶

המהר"ל מבאר לנו שאי אפשר לומר שזוהי השגחה אלקית ניסית שעולם כמנהגו נוהג כי מנהגו של עולם לא עומד תחת השגחה צמודה של שכר ועונש, ובזה המהר"ל נאחז במשנה ע"ז שהובאה לעיל ויש בכך חיזוק לדברי שהתפיסה האמונית הדתית היא שלא ניתן להסיק על הסכמת הבורא עם מעשינו מכך שעולם כמנהגו נוהג. מקור נוסף שמפרש כהצעתנו את התפיסה האמונית הוא פרקי היכלות רבתי. הפירוש של הפרקי היכלות נסוב על פסוק בישעיה:

מִי שָׁמַע כְּזֹאת מִי רָאָה כְּאֵלֶּה הַיּוֹחֵל אֶרֶץ בְּיוֹם אֶחָד אִם יוֹלֵד גּוֹי פְּעַם אֶחָד כִּי חָלָה גַם יִלְדָה צִיּוֹן אֶת בְּנֵיהָ (ישעיהו ס"ו, ח).

מי שמע כזאת מי ראה כאלה... מפני שישראל אומרים שבאותו הדור אפשר עולם כמנהגו נוהג ויש גאולה בשנה זו והם אינם יודעים שפתאם יבא.⁷

הטענה ששם כפי ישראל היא 'עולם כמנהגו נוהג, ממילא אין סיכוי שתקרה פתאום גאולה', על כך עונה ישעיה לאור הפרקי היכלות שהנהגת העולם כמנהגו אינה מרמזת כלל על התוכנית האלקית. בכך מצטרף גם הפרקי היכלות לתפיסה שהתנהלות העולם אינה אומרת כלום על ההנהגה האלקית, אלא אם כן ישנה יציאה מהסדר הרגיל. לסיכום דברנו עד כאן ניתן לומר שהתפיסה העולה מכל המקורות הללו היא שעולם כמנהגו נוהג אינה מבארת לנו מהי השקפת ה' על מעשינו. הסיבה לכך, כפי שראינו במשנה בע"ז היא שישנו חשש אלקי שהאדם יטעה ויחשוב שדרכו

6. מהר"ל, גבורות ה' פרק ס"א.

7. בתי מדרשות א' - פרקי היכלות, פרק ל"ו א-ה.

ברוכה בעיני ה' כי הקב"ה לא הגיב עליה, בעוד אי התגובה האלקית נבעה משיקולים אחרים (אי רצון להחריב את העולם, לדוגמא).

ב.

לאחר שבארתי שעמדת חז"ל היא שלא ניתן ללמוד כלום מהעובדה שעולם כמנהגו נוהג, ננסה לבחון את הסיבות השונות בחז"ל מדוע זה כך. נראה לי שניתן לאפיין את התשובות בשלש קטיגוריות:

1. על מנת שלא יראה שההשגחה מסכימה לכאורה עם חוטאים שלא נענשו

הזכרתי כבר לעיל את המשנה בעבודה זרה. מהמשנה עולה שהסיבה היא שמצד אחד הקב"ה לא רוצה להחריב עולמו בגלל שוטים שעובדים לשמש ולירח, ומצד שני הקב"ה לא רוצה ליצור רושם כאילו ישנן עבודות זרות מקובלות וישנן כאלה שאינן מקובלות. נשים לב: הדיון אינו על כלל ההנהגה האלקית מדוע אינה מגיבה ישירות נגד חוטאים, אלא על שאלה ספציפית - מדוע הקב"ה לא מאביד את הע"ז, אך אני לקחתי מכאן עקרון - הקב"ה לא מעניש חוטאים כי לעיתים הענשתם יכולה לגרום חורבן גם לדברים טובים שבעולם, ואם יעניש הקב"ה רק חלק מהחוטאים הרי יראה כאילו מסכימה דעתו עם חלק מהחוטאים.

2. הקב"ה לא משנה את תוכניות העולם בגלל חוטאים

א"ל זונין לר"ע: לבי ולבך ידע דעבודת כוכבים לית בה מששא, והא קחזינן גברי דאזלי כי מתברי ואתו כי מצמדי, מ"ט? אמר לו: אמשול לך משל, למה הדבר דומה? לאדם נאמן שהיה בעיר, וכל בני עירו היו מפקדין אצלו שלא בעדים, ובא אדם אחד והפקיד לו בעדים, פעם אחד שכח והפקיד אצלו שלא בעדים, אמרה לו אשתו: בוא ונכפרנו, אמר לה: וכי מפני ששוטה זה עשה שלא כהוגן אנו נאבד את אמונתנו? אף כך יסורין, בשעה שמשגרין אותן על האדם, משביעין אותן: שלא תלכו אלא ביום פלוני, ולא תצאו אלא ביום פלוני ובשעה פלונית, ועל ידי פלוני ועל ידי סם פלוני, כיון שהגיע זמן לצאת הלך

זה לבית עבודת כוכבים, אמרו יסורין: דין הוא שלא נצא, וחזורין ואומרים: וכי מפני ששוטה זה עושה שלא כהוגן אנו נאבד שבועתנו? והיינו דא"ר יוחנן, מאי דכתיב: וחלים רעים ונאמנים? רעים - בשליחותן, ונאמנים - בשבועתן (ע"ז נ"ה.).

מדובר פה על דו שיח בשאלה דומה לשאלת המשנה בדף נ"ד: (ובאמת הדו שיח מופיע בהקשר המשנה). תשובת ר"ע היא שהקב"ה קובע לגורמי השמים ושליחיו את משימתם בעולם (דוגמא - יסורין) ולא ייתכן שהאדם יגרום במעשיו לשינוי השליחות, שהרי השליחים נשבעים לקב"ה שיצאו כשהם צריכים⁸. תשובה דומה מצינו בתשובה הראשונית של המשנה לעיל - הקב"ה לא יחריב את העולם בגלל הרשעים! גם כאן ההסתייגות שלעיל תקיפה, לאמור: הדיון הוא בע"ז ואני הופך זאת לכלל ההנהגה האלקית. המסקנה שעלינו להסיק מגמרא זו היא שמעשי העולם אינם מקבילים לחלוטין למעשי האדם, כי הם פועלים בשליחות אלקית ומחוייבים לה גם אם זה לא מסתדר עם מעשי האדם, ולכן לא ניתן להסיק שאם עולם כמנהגו נוהג סימן שהכל בסדר, כי ייתכן שהוא נוהג כמנהגו בגלל התחייבות לאלקים ולא בגלל מעשי האדם.

3. הקב"ה לא משנה את מנהג העולם ע"מ לנסות אותנו

הגאונים לאור הגמרות שהובאו לעיל לקחו את רעיון 'עולם כמנהגו נוהג לכיוון קצת שונה:

והדבר ידוע כי יש בבתי ע"ז דברים (שנבקעו) [שנקבעו] בחכמת חכמי(ם) הגוים להטעות אוילים ואינם דומים למופת הנבואה כי רבים חולים שהולכין לשם ומתאבקין בעפר אותן ההיכלות מתרפאים במהרה, ושמה יש שם (המנין) [סממנים] קבועים להתרפות לרפואות שהנהיג הקב"ה את עולמו לרפואה והם משיחים איש לרעהו כי ההיכל פלוני כך וכך יש בו והמסיתים אומרים כך מריעה וכך מטיבה וקוראין אותם אותות ומופתים....ואמרינן בגחזי 'מאי עבד איכא דאמרי אבן שואבת תלה לה לחטאת ירובעם בן נבט והעמידה בין ארץ לשמים', וידוע הדבר אבן שואבת זו הנקראת מגאנטיס מסכה נמשכת אליה וכל שכן ברזל וכשמעמידין סביבי הברזל אבן שואבת מכל צד איפשר שהיא עומדת באמצע (איפשר שהוא

8. כמובן שאני לא מסוגל להבין מה פירוש שבועת הייסורין וכי, אך ברור דבר אחד - הרעיון של האגדה הוא להבהיר לנו שמהלכי העולם לא נקבעים רק עפ"י האדם, וגם אם הוא סר מהדרך ייתכן ותוסר ממנו הרעה בגלל שסיימה את תפקידה.

עומדת באמצע) כאילו על בלימה וזה מנהגו של עולם הוא, ולמראית העין שהוא [נודד] ובא אל האבן השואבת, ועל כמו זה כתיב ובא האות והמופת, שאם אמר לך אדם כך וכך מצוי בע"ז פלונית ואתה בא ומצאו אתה תמה ממנו ואינך יודע היאך נעשה, אל תשמע. וכן אם אמר לך חולין שבאין בכאן נרפאין ואתה מוצא כן, אל תשמע כי כולן מרמות עשויות להטעות, ומנהגות עולם הן ואינן כמופתי נביאות. ואם תאמרו הלא גלוי לפני הקב"ה כי הרבה טועים בהם מפני מה אינו מבטל(ים), דעו כי מנסה ה' אלהיכם אתכם כדי שלא תטעו אחר מהתלות הללו אם תמצאו געגועין אליהם כי יש שם טובה והנאה ממהרת תקבלו שכר גדול כי תעמדו בנסיון של אל[ה]יכם... ואילו הדברים יש מהן שהניחן הקב"ה כענין 'כי מנסה', כמו יצר הרע המנסה את אדם לדבר עבירה ואינו אלא נסיון, שאם סבלו האדם עמד בנסיון בוראו וזכה לקבל שכר ואם טעה אחריו הרי החלק במעשה עצמו להטרד מן העולם כמו שכתוב בסוף ענין פרשת טובה שהושפעה לרשעים בעולם, ואני כמעט נטוי רגלי וגוי' כי קנאתי בהוללים וגוי' ופורש בסופה אך בחלקות תשית למו הפלתם למשאות. ואילו חלקות האמורות כאן מעין מה שפתרו חכמים אשר חלק ה' אל[ה]יך אותם כי דאמרינן התם אמר ליה זונין לר' עקיבא לבי ולבך ידע דע"ז לית בה מששא...⁹ הרי דברים אילו מבררין כי העולם כמנהגו ואעפ"י שהרשעים הללו עושין מהן דברי מרמות להשגות ולהטעות אין הקב"ה משנה אעפ"י שגלוי לפניו שהרבה שוגין בהם, נסיון הוא כדי לזכות את העומדים וחלקות לאשר מעשיהם מפילים אותן כדאמר ליה רב יהודה לרבה בר יצחק איכו שכיב לא אמרי לכו הא מילתא דאמר רב מאי דכתיב אשר חלק ה' אלהיך אותם לכל העמים מלמד שהחליקן בדברים כדי לטרדן מן העולם.¹⁰

בתשובה זו עולה יסוד גדול המבוסס (כפי שמשמע באמצע ומתברר בסוף התשובה) על הפסוק בדברים 'וראית את השמש ואת הירח ואת הכוכבים כל צבא השמים ונדחת והשתחית להם ועבדתם אשר חלק ה' אלקיך אותם לכל העמים' (דברים ד', יט).

הגאונים הבינו פסוק זה בעקבות הגמרא בע"ז נ"ה., וכך גם ביאר רש"י בדברים.

יש לשים לב שהרמב"ן על אתר וכן פרשנים נוספים ביארו את הפסוק כפסוק העוסק בשאלת הסמכות - כל העמים יש עליהם 'כוכב ומזל וגבוהים עליהם מלאכי עליון' (לשון רמב"ן) ואילו לכם 'ואתכם לקח ה' כי אתם חלק ה' לא תקימו

9. בקטע זה בא ציטוט של הגמרות לעיל.

10. תשובות הגאונים החדשות, סימן קט"ו.

עליכם שר או עוזר זולתו (שם, שם), אך הגמרא והגאונים בעקבותיה ביארו שהקב"ה נתן לגויים את השמש והירח כדי שיטעו וילכו אחריה ויאבדו מן העולם.

כנראה שהמחלוקת נעוצה בשאלה האם הקב"ה נותן גם לגויים הזדמנות לעמוד והתקיים או שמא השאיפה האלקית היא האבדתם מן העולם, שאלה זו חורגת מגבולות מאמר זה ומצריכה מאמר נפרד.

בתוך התשובה ישנו ביאור נפלא לפרק תהילים שאמר דוד - פרק ע"ג. בפרק זה דוד מתאר מצב בו 'כמעט נטיו רגלי' - כמעט עזבתי את הקב"ה! דוד כמעט ונתיאש משמירת דרך ה' בגלל מה? מסבירים הגאונים את המשך הפרק שבעיית דוד הייתה הטובה שמושפעת לרשעים בעולם, וכיצד חזר בו דוד מכוונתו? כי דוד הבין שהקב"ה פועל בדרך חלקות עם הגויים ע"מ לטורדם מן העולם.

כשנעמיק ברעיון של התשובה נמצא שייתכן ורעיון זה טמון במשפט 'עולם כמנהגו נוהג' ושוטים שקלקלו 'יאבדו' - ייתכן והדגש מועבר מעניין 'עולם כמנהגו נוהג' (כפי שעלה בתשובה 2) ל'שוטים שקלקלו יאבדו'.

ג.

לא ניתן לסיים את המאמר ללא התייחסות לשאלה הבאה: אם 'עולם כמנהגו נוהג', מה משמעות פרשיות הברכות והקללות - הרי לכאורה אם טוב לנו והגשם יורד בעיתו הרי שנתקיים בנו 'והיה אם שמוע תשמעו'? ולהפך - אם רע לנו נתקיים בנו 'ואם לא תשמעו...?'

נראה לי שניתן להציע שתי תשובות מרכזיות:

נכון שמי שטוב אמור להיות לו טוב, אך זה לא אומר שמי שטוב לו הוא בהכרח טוב, וזאת לאור האמור לעיל. תשובתו של הרמב"ן בכמה מקומות היא (וראינו זאת ברמז לעיל בפרשנות 'אשר חלק להם') שהנהגת הקב"ה את הכלל הישראלי הינה על דרך הנס ולא הטבע, וממילא כשטוב לישראל זה לא עולם כמנהגו נוהג, אלא נס וניתן לזהותו ולדעת שהכלל הישראלי נוהג כשורה. באמת, גם הרמב"ן מודה, שבמישור הפרט לא ניתן להסיק כלום מטובות או רעות טבעיות. לדוגמא אציג את דברי הרמב"ן בסוף פרשת הברכות והקללות בפרשת בחוקותי:

אבל אלו הברכות שבפרשה הזאת הן כלליות בעם, והן בהיות כל עמנו כלם צדיקים... וכבר בארנו כי כל אלה הברכות כולם נסים... ואף על פי שהם נסים נסתרים, שעולם כמנהגו נוהג עמהם, אבל הם מתפרסמים מצד היותם תמיד לעולם בכל הארץ. כי אם הצדיק האחד יחיה, ויסיר ה' מחלה מקרבו, וימלא ימיו, יקרה גם זה בקצת רשעים. אבל שתהיה ארץ אחת כולה, ועם אחד תמיד, ברדת הגשם בעתו, ושובע, ושלוה, ושלוה, ושלוה, ובריאות, וגבורה, ושכרון האויבים, בענין שאין כמוהו בכל העולם, יודע לכל כי מאת ה' היתה זאת.... כי כן יהיה פעמים רבים כמנהגו של עולם בכל האומות שיבאו מקרים רעים באיש אחד, רק בארץ ההיא יתמהו וישאלו כל הגוים על מה עשה ה' ככה לארץ הזאת (שם פסוק כג), כי כולם יראו וידעו כי יד ה' עשתה זאת ויאמרו (שם פסוק כד) על אשר עזבו את ברית ה' אלהי אבותם.¹¹

הרמב"ן בדרכו הייחודית מסביר שהשגחת הקב"ה על הכלל הישראלי היא דרך נס ולא טבע וממילא זה לא שייך לקטיגורית 'עולם כמנהגו נוהג', במישור הפרק זהו 'נס נסתר', לעניות דעתי 'נס נסתר' = עולם כמנהגו נוהג, שהרי הרמב"ן הודה 'כי אם הצדיק האחד יחיה, ויסיר ה' מחלה מקרבו, וימלא ימיו, יקרה גם זה בקצת הרשעים' - אמנם הרמב"ן מסייג זאת ל'קצת הרשעים', אך נראה לי שברגע שזה כך, במישור הפרט לא ניתן להסיק הרבה מכך שטוב או רע למשהו, וממילא אין הבדל משמעותי בין זה לבין טענת 'עולם כמנהגו נוהג'.

סיכום

בחיבור זה בחנתי את השאלה מהי המשמעות והמסר האלקי לאדם בשעה שהוא רואה שהעולם כמנהגו נוהג, ואין כעס אלקי. ממקורות חז"ל שהבאתי, וישנם עוד רבים שלא פירטתי ע"מ לקצר, עולה שעולם כמנהגו נוהג אינו יכול ללמד את האדם כלום. כששאלתי מדוע הקב"ה לא מנהיג את עולמו כך שאדם ידע בעת שהוא מרשיע את יד ה' הרעה, מצאתי שלש תשובות שונות לשאלה זו:

11. רמב"ן, ויקרא כ"ו, יא.

הקב"ה לא רוצה ליצור תקדים - שאם לא יענשו רשעים מסיבות שונות (כגון שהענשתם תביא לחורבן העולם - האבדת הע"ז שלהם שהיא השמש והירח) לא יוכלו ללמוד מכך שהע"ז שלהם רצויה¹².

הקב"ה לא רוצה שהרשעה תוביל את המהלכים האלקיים בעולם.

הקב"ה רוצה לנסות את האדם האם ילך בדרך ה' או יתפתה אחר הע"ז.

שאלה נוספת שהעלתי היא כיצד להתייחס לאור תפיסה זו לפרשיות השכר והעונש, ולכך נתתי שתי תשובות:

פרשיות השכר והעונש טענו שלטוב יהיה טוב ולרע רע, אך לא אמרו שאין חריגות בהם לרע יהיה טוב!

שיטת הרמב"ן שגורסת שישנו הבדל בין פרט לכלל - בכלל ישנה הנהגה ניסית וא"כ אין קשר כלל בין פרשיות השכר והעונש לחיבור זה, לפרט ישנו נס נסתר ובו אכן יש מקום לתמיהתו כי לעיתים גם לרשע טוב, וא"כ נאמר שפרשיות השכר והעונש נאמרו לכלל, וכשנאמרו לפרט (כגון 'זהסיר ה' ממך כל חולי') נחזור לתשובה בסעיף א'.

12. היה מקום לשאול - או שיאביר אותם ולא את הע"ז שלהם? אך נראה לי שאם הע"ז תשאר יאמרו הע"ז בסדר, עובדיה היו לא לרוחה.